

PÅ LIV OCH DÖD

JÄMTEN
2013

Årsbok för Jamtli, Heimbygda och
Jämtlands läns konstförening
Årgång 106

Kvinnan från Gransjön

Våren 2009 träffades landsantikvarien vid läns museet Jamtli, jag själv och Ingvar Åhrén från Ohredahke sameby på Jamtli Kafé. Orsak till träffen var att Ingvar ville diskutera möjligheten till att återbegrava ett samiskt skelett. Att det i Jamtlis samlingar fanns ett samiskt skelett beror på att det 1984 upptäcktes en trasig klippgrav vid sjön Gransjön i Frostvikenfjällen i norra Jämtland. Stenarna som hade täckt graven hade ramlat åt olika håll och delar av skelett och gravgåvor låg mer eller mindre helt öppet. Graven besiktigades därför av länsstyrelsen i Jämtlands län och Jamtli påföljande år och man drog då slutsatsen att en räddningsundersökning var nödvändig. Samebyarna i Jämtland informerades om planerna och 1986 undersöktes graven. Undersökningen publicerades men sedan har fyndet levt ett anonymt liv i museets magasin.

Återbegravning av ett arkeologiskt undersökt (samiskt) material är något mycket ovanligt. På samiskt område har detta endast skett en gång tidigare. Då var det en grav vid Atoklinten i Västerbottens län som återställdes 52 år efter att den undersökts. Återbegravningen underlättades av att när graven undersöktes lämnade undersökaren, Ernst Manker från Nordiska museet, en skriftlig försäkran att skelettet skulle återbegravas. Den återbegravningen var även den första i Sverige. I fallet med Gransjön var det annorlunda. Det fanns inga löften om återbegravning och det var heller ingen som visste vem som legat i graven. Det var en okänd samisk kvinna som dog någon gång runt år 1500. För oss på Jamtli, lik-

Motsäende sida: Gransjödalen. Graven fanns på den lilla bergknallen i bildens mitt.

FOTO: ANDERS HANSSON/JAMTLI.

Ett av de märkligare föremålen som följde kvinnan i graven var detta 6 centimeter stora mäs-singbleck. Vad det föreställer och vad det använts till vet vi inte.

FOTO: BENGT NORDQVIST/JAMTLI.

Övriga gravgåvor var en yxa och en kniv. Dessutom fick hon med sig en 100 centimeter lång mäs-singkedja.

FOTO: BENGT NORDQVIST/JAMTLI.

som på länsstyrelsen i Jämtlands län, var det inget större problem att ställa oss positiva till förfrågan från samebyn. Orsakerna var flera men det huvudsakliga var att det var viktigt för samebyn. Graven är trots allt den enda kända sydsamiska graven från medeltid i området. Återbegravningen ägde rum hösten 2011 men före detta genomfördes en rad undersökningar på skelettet. Väl medveten om att skelettet med största sannolikhet nu är förlorat för fortsatt forskning är det min uppfattning att vi gjort helt rätt. Handlingen har stor betydelse för det samiska samhället, både känslomässigt och symboliskt. Det är även en tydlig markering att arkeologisk forskning i dag bedrivs på ett helt annat sätt än vad fallet var för inte bara 100 år sedan utan även 25 år sedan. Ord som delaktighet och inflytande får inte uppfattas som tomma.

Återbegravningen gav även möjlighet till analyser och planer för fortsatt forskning på samisk historia i det aktuella området. Samtliga inblandade var fascinerade inför möjligheten att få vara med och skriva historia på ett område där den är mer eller mindre okänd.

Graven

Att det var en samisk grav som undersöktes 1986 var det aldrig något tvivel om. Gravskick, gravgåvor och platsen för graven visade tydligt att när kvinnan begravdes betraktades hon som same. Graven ligger på sydvästsidan av en mindre bergknalle i dalgången. Längs bergknallens kanter är det gott om stenskravel och i ett av dessa låg kvinnan. Själva graven var i ett hålrum och skelettet var täckt med stenar. Med sig i graven hade hon fått en yxa, en 100 centimeter lång mässingkedja och en 6 centimeter stor ornerad mässingplåt. Det mest troliga är att hon inte var kristen men det kan vi inte säkert veta. Hade hon kommit i kontakt med kristendomen var det i alla fall inget som hindrade att hon skulle få en traditionell samisk begravning; på fjället där hon levde.

Analyser

Inför återbegravningen bestämde vi oss för att utföra ett antal analyser för att lära oss så mycket som möjligt om Gransjökvinnan. För datering användes C14-analys som är en beprövad metod för att datera organiskt

material. Principen är egentligen enkel – allt levande innehåller en viss mängd radioaktivitet som när organismen dör börjar avta. Eftersom halveringstiden är känd i kolisotopen C_{14} kan man genom att mäta hur mycket radioaktivitet som finns kvar i isotopen också räkna ut hur länge sedan det är som organismen dog. Verkligheten är förstås lite krångligare och det är inget man gör hemma men resultaten är med hänsyn till en viss felmarginal tillförlitliga. I det här fallet visade det sig att kvinnan dog omkring år 1500.

Vi lät också en osteolog (benexpert) undersöka skelettet för spår efter sjukdomar, näringsstatus, skador och förslitningar med mera. Detta kompletterades sedan med tre ytterligare isotopundersökningar. Dessa isotoper har den egenskapen att de påverkas av typen av föda och får på så vis olika egenskaper. De isotoper som valdes ut var en kolisotop, en kväveisotop och en svavelisotop. Kolisotopen visar vilken typ av föda kvinnan ätit utifrån proteininnehåll. Kväveisotopen visar var i näringskedjan näringen kommer från och svavelisotopen berättar om berggrunden där födan växt och levt.

Proverna togs från tre ställen av skelettet:

Första bakre kindtanden som ger information om småbarnsåren, 2–4 årsåldern.

En av de främre kindtänderna som ger information om senare barndomen (4–7 år).

Lårben för information om vuxenåren före döden, det vill säga de sista 10–15 åren människan levde. Att de olika provtagningspunkterna kan berätta om en människas födointag under olika levnadsår beror på att vävnaden i tänder inte omsätts efter det att tanden bildats medan benmassan kontinuerligt ersätts under hela livet med en omloppstid på cirka 10–15 år.

Vad vi lärde oss

När kvinnan dog omkring år 1500 var hon mellan 45 och 60 år gammal. På den tiden var det en hög ålder. Som jämförelse var det endast 21 procent av kvinnorna som var gravlagda i det medeltida Västerhus på Frösön som uppnådde denna ålder eller blev äldre. Det vanliga under

medeltiden i Skandinavien var att man dog ung. Kvinnan var 150 centimeter lång vilket är ungefär samma som den beräknade medellängden för nordnorska samiska kvinnor under 1700- och 1800-talet.

I sin ungdom fick hon en inflammation i tandköttet som medförde att hon förlorade flertalet av sina tänder i över- och underkäken. Spåren av sjukdomen ses genom att hålen, *alveolerna*, där tänderna skulle ha suttit nu är helt igenväxta. Hon hade endast framtänderna, hörntänderna och två kindtänder i underkäken, samt några tänder i överkäken i behåll, vilket har påverkat hennes förmåga att tugga och därmed få i sig näring. Av tandslitaget att döma har hon troligen använt tänderna till någon form av arbete, exempelvis för att mjukgöra skinn eller att dra sentråd. Tänderna var i övrigt i gott skick. Hon hade inga spår av karies eller tandröta vilket stämmer bra med en diet med låg andel kolhydrater. Det fanns heller inga emaljhypoplasier, det vill säga hon saknade de små defekter man får på tandemaljen om man till exempel har infektioner när emaljen bildas. Hon var med andra ord ganska frisk som barn. I städer eller mer tätbebyggda områden som Storsjöbygden är det betydligt mer vanligt med just emaljhypoplasier. Hon tycks heller aldrig ha lidit av järnbrist. Även detta är något som annars är mycket vanligt i medeltida skelettmaterial.

Vad åt hon?

Det är svårt att säga specifikt vad hon åt men vi kan se att dieten förändrades under livet. Hon åt till exempel mer kött som vuxen än som barn. Kosten var blandad och renen har inte dominerat kosthålllet, varken under barndomen eller under vuxenlivet. Fisk var en viktig del av födan. Det stämmer precis med vad man kan förvänta sig hos en människa som lever med den äldre sortens renskötsel där renen är ett mjölkdjur och man tar en matren då och då. Dagens renskötsel med större hjordar med inriktning på köttproduktion kommer först under början av 1900-talet till våra trakter.

Ett slitsamt liv

Skelettet visade att kvinnan arbetat hårt med armarna under sin livstid. Hon hade artros i höger armbåge och möjligen också på motsvarande vänster sida. Just den typ av artros hon led av orsakas av förslitningar i lederna. Ledförändringarna fanns även i de båda tumlederna. Någon gång under livstiden fick kvinnan en muskelinflammation i den högra skuldergördeln som sannolikt skapade problem med rörligheten i armen. Man kan tänka sig att monotona rörelser såsom malning, knådning eller skinnberedning har orsakat både artrosen och inflammationen i axeln.

Vidare hade kvinnan åldersrelaterade förändringar både i ryggraden och i högra höftleden, samt kraftiga muskelfästen på baksidan av låren och en lättare benhinneinflammation på framsidan av ena låret. Även det vittnar om ett väldigt aktivt och fysiskt krävande liv, kanske i samband med renskötsel?

Vem var hon?

Trots att vi lärt oss mycket om hennes liv kommer vi aldrig få veta vem hon egentligen var, men vi tror oss veta vilka hennes nutida släktingar är. Alla analyser visar att hon med största sannolikhet föddes, levde och dog i samma område. Hon var med andra ord bofast i Gransjödalen. Om hon dog runt år 1500 skiljer det bara 100–150 år till den tidigast kända person som nämns i området enligt skattelängderna. Den personen är i sin tur släkt med dem som i dag bor i Gransjön. Det är därför ganska troligt att Gransjökvinna är en avlägsen anförvant till dessa. Än så länge har vi bara skrapat på ytan när det gäller att förstå Gransjön och dess långa historia. Med hjälp av arkeologi och Ingvar Åhréns arkivstudier, som presenteras i nästa artikel, kan vi nu i ett fjällområde belägga samisk bofasthet som sträcker sig minst 500 år bakåt i tiden. Vem vet hur långt vi kan komma om vi fortsätter?

Anders Hansson är 1:e antikvarie och chefsarkeolog vid Jamtli.